

Szanyi Szabolcs

A magyar rovertani szaknyelv kialakulása

1. BEVEZETÉS Magyarország, mind szellemi, mint gazdasági téren, a középkori Európa egyik jelentős országának számított. Ebben erőteljes törés következett be a török hódoltság és az ország három részre szakadása során. A Kárpát-medence belső része ekkor harcok színterévé vált, elnépteledett, gazdaságilag tönkrement. Ezért az oszmán uralom megszűnte után az ország gazdasági és szellemi életét újra kellett szervezni, jelentős területeket újraneépíteni. A belső átrendeződések mellett sok, főleg szláv és német ajkú telepese érkezett, akik részben az elhagyott földeket vették művelés alá, részben pedig az ipart és a kereskedelmet igyekeztek fellendíteni. Az új közegben jó részük elmagyarosodott, de sokfelé megőrizték nyelvüket és kulturális hagyományukat is, sokszínűbbé téve ezzel a magyar nemzeti kultúrát is.

Míg a török hódoltság társadalmi és gazdasági téren súlyos visszaesést okozott, kevés nyomot hagyott nyelvünkben. Bár a középkori Magyarország hivatalos iratainak, hitéletének, tudományosságának és udvari költészetének (Janus Pannonius) nyelve a latin volt, ezzel együtt a magyar nyelv is folyamatosan, de alapvető sajátosságait, értékeit megtartva fejlődött. Ennek köszönhető, hogy a régi magyar irodalomnak a XVI–XVII. században megszületett klasszikus művei a mai olvasó számára is tökéletesen érthető és élvezhető alkotások. Balassi Bálint költeményei, Károli Gáspár klasszikus bibliafordítása, Pázmány Péter vallási írásai vagy Zrínyi eposza, a Szigeti veszedelem már szinte a mai irodalmi nyelvet idézi. Ez a magyar irodalmi nyelv lehetett az alapja annak, hogy amint megerősödött az igény arra, hogy a vallási tárgyú művek mellett a „hasznos tudományok”, a természetismeret és az orvoslás a nyomtatás eszközeivel egyre szélesebb rétegek számára juthasson el, egyre-másra születtek olyan művek, amelyek a magyar tudományos szaknyelv megszületésének egy-egy mérföldkővet jelzik.

Az első úttörő munka Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája (1653) volt, amelyben a szerző igyekezett felölelni az emberiség akkori tudását. A mai magyar szaknyelv gyökerei egészen eddig a munkáig visszanyúlnak. Az orvosi szaknyelv kialakulása szempontjából mérföldkő volt Párizs

Pápai Ferenc orvostudományi műve, amelyet 1690-ben adott ki Pax Corporis címmel. Megemlíthetnék itt még számos magyar szerzőt, akik műveikben különböző tudományos területeken alkottak maradandót. Egyvalami azonban mind-egyik szerzőben közös, mégpedig az, hogy az új tudományos kifejezéseknek a magyar megfelelőit gyakran a nép nyelvéből merítették. Mindenképp meg kell említeni Révai Miklóst, aki elsőként hirdette meg a purizmus elvét, azzal a megállapítással, hogy mivel a magyar nyelv nem rokon az európai nyelvekkel, így azokból nem is vehetjük át a szakkifejezéseket sem, helyettük meg kell teremteni a magyar megfelelőiket.

A szaknyelv fejlődésében a legfontosabb szerepet mindig a tudósok, a szakemberek, a nyelvtudományok művelői, de különösen a nyelvújítók játszották. Mindezek után vitathatatlan tény, hogy első szakíróink sokat bajlódhattak a megfelelő szakkifejezések kitalálásával. Megállapítható tehát, hogy bár végső soron a köznyelvből fejlődött ki a szaknyelv, viszont idővel idegen eredetű szavakkal, valamint műszavakkal gyarapodott. A szakkifejezések elemei ma is szoros kapcsolatban állnak a köznyelvvél. A nyelvészek jobbra egyetértének abban, hogy a köznyelvi szókészlet és nyelvhasználat gazdagításában a társadalmi nyelvváltozatok egy ideje már jóval nagyobb szerepet játszanak, mint a nyelvjárások. A szakszókincs ma már a magyar szókészletnek nagyobb részét alkotja, mint a köznyelvi magyar szavak, és számítások szerint jóval több szaknyelvi írásbeli közlemény jelenik meg, mint köznyelvi vagy irodalmi. A magyar nyelv leginkább fejlődő és a szókészletet leginkább gyarapító része tehát a szaknyelv (Muhi 2012).

A gyakorlatban a szaknyelv alkalmazásának is meg kell felelnie bizonyos feltételeknek. Az egyik legfontosabb feladat az, hogy a kérdéses tárgykörrel kapcsolatban a megfelelően tájékozottan. Fontos a rövid, könnyen érthető kifejezőmód. Ha ugyanis bizonyos fogalmak túlságosan bonyolultak a szaknyelvben, akkor a gyakorlatban kevésbé terjedhetnek el. A szövegértést azzal is elő kell segíteni, hogy a meghatározások tagoltak legyenek, rövidebb mondatokra legyenek osztva. A tudományos szakmai könyvekben sajnos elterjedt, hogy

a magyarázatot egyetlen mondatba igyekeznek belefoglalni. Az idegen eredetű szavakat lehetőleg azonos jelentésű magyar kifejezésekkel kell helyettesíteni, ahhoz, hogy védjük nyelvünk tisztaságát, bár ez legtöbbször nem könnyű feladat.

A biológiában és a különböző rokon tudományokban a latin nyelv használata ma is alapvető, hiszen hidat képez a különböző nemzeti nyelveken meghonosodott szakkifejezések között is. Ezért célszerű, ha különböző folyóiratcikkekben vagy értekezésekben nemcsak magyarul, hanem latinul is megadjuk a szakkifejezéseket.

2. A MAGYAR ÁLLATTANI SZAKNYELV KIALAKULÁSA

A középkorban a latin tudományos nyelvhasználat miatt, az egyházi személyek mellett a tudomány művelői férhettek hozzá a tudományos munkákhoz. A biológiai tudományokban, főleg a leíró és rendszerező tudományágakban, a mai napig megőrződött az a gyakorlat, hogy a rendszertani csoportok neveit, a fajneveket vagy az anatómiai neveket latinul írjuk.

A magyarországi állatvilágról szóló első, enciklopédikus jellegű munkák is latin nyelvűek voltak. Johann Grossinger jezsuita szerzetes alkotta meg a XVIII. század végének alapművét, amely az *Universa Historia Physica Regni Hungariae* (1793–97) címet kapta. Ez a hatkötetes munka latin nyelven íródott, és tartalmazta az állatvilág részletes leírását is. Gáti István református lelkész nevéhez fűződik (1775) az első teljesen magyar nyelvű állattudományi munka megalkotása. Ebben sajátos szemléletmóddal, a korra jellemző módon, morális tanulságokkal keverednek a tudományos ismeretek és az állatokra vonatkozó hiedelmek. Körülbelül ebben az időben alakult meg az első természetrajzi tanszék (1778), Erdélyben, a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban. Később itt kezdte meg munkásságát Benkő Ferenc professzor, ő tartott először (1790) természetrajzi előadást kizárólag magyar nyelven. A XVIII. század végén számos olyan – ma nem állattani műként számolt tartott – munka született, amely részleteiben több állattani vonatkozású adatot tartalmaz. Ilyen Kitaibel Pál német nyelvű, de helyenként magyar szavakat is magába foglaló naplója, az *Itineraria*. Ez a munka tartalmazza többek között a földikutyá magyarországi előfordulásának első tudományos leírását.

3. ORVOSOK A TERMÉSZETTUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN, AVAGY A ROVARTAN MEGALAPOZÁSA

A XVIII–XIX. század rovarászaira és rovargyűjtőire inkább a sokoldalú tudás volt a jellemző, míg a sajátos állatkutatás kevéssé volt jelen. Az állatkutatás úttörői közül sokan nagy műveltségű természetkutató orvosok voltak. Debrecen főorvosa, Földi János tette meg az első kísérletet a magyar állattudományi nevezéktan megalkotására, az 1801-ben megjelent *Természetrajz Linné után* című művében. Kiemelkedő pályát futott be Chyzer Kornél, aki már 25 éves korára az MTA tagjává vált (1861), miután akadémiai pályadíjat nyert a levéllábú rákokról (*Phyllopora*) írt tanulmányával. Később elnyerte Zemplén megye főorvosi állását, és rovartani kutatásait ez-

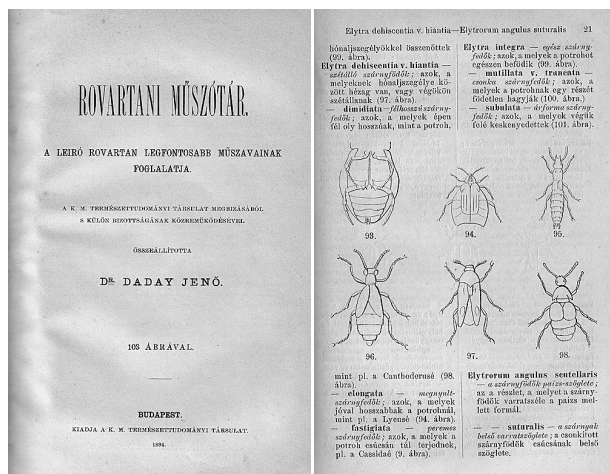
után ennek a vidéknek szentelte. Sokoldalúságát és hatalmas munkabírását bizonyítja, hogy a lengyel L. Kalczinskyval közösen megírta a háromkötetes Magyarország pókjainak monográfiája (*Araneae Hungariae*) című művét. Nem kisebb érdemekkel büszkélkedhet a festői és irodalmi vénával is megáldott Brancsik Károly, aki munkásságát Trencsén vármegye főorvosaként kezdte. Az orvosi gyakorlat mellett az ország akkori talán legnagyobb rovar-, csiga- és kagylóhéjgyűjteményét hozta létre. Mintegy 150, a tudományra nézve új bogárfajt írt le. Munkássága jelentős hatást gyakorolt a rovarászati szaknyelv fejlődésére.

Természetkutató orvosként kezdte pályafutását Horváth Géza is, aki a „hobbijának” anyagi megalapozását nagyrészt magángyakorlatának köszönhette. Első nagy műve a Magyarországon előforduló lovagbodobácsokról (*Lygaeidae*) szóló tanulmánya volt. Amikor az Amerikából behurcolt kártevő filloxéra a hazai szőlőtermesztést pusztulással fenyegette, ő volt az, aki létrehozta az úgynevezett „filloxera-állomást” (1880), amelyből később a Földművelésügyi Minisztérium Rovartani Állomása, a mai Növényvédelmi Kutatóintézet elődje jött létre. Ezek után számos díjat és kitüntetést kapott, valamint több bizottság tagjává és elnökévé is választották. Mindezek mellett hatalmas szerepe volt a magyar rovartani szaknyelv kialakításában azzal, hogy *Természetrajzi Füzetek* címmel elindította és szerkesztette a Múzeum Annaleseinek az elődjét.

Különösen meghatározó szerepe van a nagy tudású és kiváló szervezőképességű természetkutató orvosoknak abban, hogy a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesületének rendszeres összejövetelei az új ismeretek kicserélésének és közlésének is hatékony fórumaivá váltak, és a magyar tudományos közélet jelentős eseményei közé tartoztak (Varga 2001).

4. A MAGYAR ROVARÁSZ NYELVÚJÍTÓK MUNKÁSSÁGA

Daday Jenő (1855–1920), aki elsősorban a rákok kutatójaként és hidrobiológusként ismert, a kolozsvári egyetem matematika–természetudományi szakát végezte el (1874–1878), majd tanársegéd lett a kolozsvári egyetem Állattani Intézetében. 1887-ben került a Nemzeti Múzeumba segédőrként, 1902-től pedig a budapesti Műegyetem tanára lett. Daday a magyarországi rovartan alapművét 1894-ben jelentette meg, a Királyi Magyar Természetudományi Társulat gondozásában, amely a Rovartani Műszótár. A leíró rovartan legfontosabb műszavainak foglalata címet kapta. Már a mű elején kirajzolódik a Daday által kitűzött cél. Ez elsősorban az általános rovartani kifejezések összegyűjtése volt, és nem foglalkozott olyan szakszavakkal, amelyek csak egyes rovarcsoportok szárnyerezetére vagy más egyedi szerveire vonatkoznak. Így a számos vonalrajzot tartalmazó mű lett az első Magyarországon megjelent, a rovarok alaktanában szereplő szakkifejezések gyűjteménye. Használhatóságát növeli, hogy a szerző nemcsak a latin (illetve görög) és magyar, hanem a magyar és idegen nyelvű szöveget is összeállította. A több mint 110 éves munka ma is igen hasznos a rovartan művelők számára.



1. ábra. Daday műszótára

Daday munkájában megtalálhatók azonban olyan szavak is, amelyek a mai szaknyelvben már kevésbé használatosak, illetve valamilyen formában átalakultak:

- *Cornutum* – *szarvas potroh*; az, a melynek hátán nyujtvány van.
- *Aciculatus* – *karczolt*; az olyan fölszín, a mely mintha túvel volna össze-vissza karczolva.
- *Angulus scutellaris* – *paizsszöglet*.
- *Filiformes* – *fonálforma csápok*; azok, a melyek alapjoktól hegyökig egyenlő vékonyak és hengeres izekből állanak.
- *Lanceolatae* – *lándsaforma csápok*.

A fent említett meghatározásokban több nyelvi érdekesség is megfigyelhető. Mindenekelőtt kitűnik az akkori nyelvhelyességi szabályoknak megfelelő szóalkotás, például: a *paizsszöglet* vagy *karczolt*.

A rovartani szaknyelv legnagyobb nyelvújítója kétség kívül Frivaldszky Imre volt. Tudományos pályafutását előbb a növénytan terén kezdte, majd az állattanban folytatta. Leíró állattanászként külföldön is megbecsülték. Legfőképpen a rovarokat gyűjtötte és tanulmányozta, de a csigák kutatásában is szép eredményeket ért el. Hazánk állatvilágából számos rovar és csigát írt le, de jelentős érdemeket szerzett a Balkán kutatásában is, amelynek érdekében több ízben szervezett tanulmányutat. Frivaldszky Imre tiszteletére számos növény- és állatfajt neveztek el róla. Tudományos eredményei elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia előbb levelező, majd rendes tagjává választotta, ezen kívül számos külföldi tudományos testület is megtisztelte azzal, hogy tagjai sorába felvette. Frivaldszky Imre Bugát Pál nyelvújító tevékenységét követve alakította ki sajátos nevezéktanát, amelyet később unokaöccse, Frivaldszky János fejlesztett tovább. Bár a XIX. század végéig a Frivaldszkyak alakították az állattan módszertani és nevezéktani arculatát, ez a munkájuk később erős negatív bírálatokat kapott, mert a szaknyelv időközben túllépett a Bugát Pál módszereivel alkotott, sokszor helytelen tár-

sítások alapján vagy elavult képzőkkel alkotott műszavakon. Ennek köszönhető, hogy a mai kor embere már nem ismeri a Frivaldszkyak által alkotott rovartani műszavakat. Ezzel magyarázható, hogy a Frivaldszky által nagy következetességgel megalkotott, rengeteg fajnevet tartalmazó munka az elavult kifejezőmódja miatt mára szinte elfelejtődött.

1. táblázat. Szemelvények a Frivaldszky által alkotott nevezéktanból

| Tudományos név | Frivaldszky névjavaslata | Névalkotás típusa |
|----------------------------------|--------------------------|--|
| <i>Ancylocheira dermestoides</i> | Porvaféle pompály | A „ <i>dermestoides</i> ” fordítása + elavult szóképzés |
| <i>Anisoplia rumelica</i> | Rumeliai szipoly | Pontos fordítás, ma is elfogadott |
| <i>Anophthalmus milleri</i> | Miller vaklája | Az „ <i>anophthalmus</i> ” = szó szerint: szem nélküli, a vakláj elavult szóképzés |
| <i>Armideus fossor</i> | Ásó fegyész | <i>Armideus</i> „fegyész” fordítása, elavult szóképzés |
| <i>Boletophagus squarrosus</i> | Berzedt taplász | <i>Boletophagus</i> = taplóérvő, elavult szóképzés |
| <i>Caloptera ocellata</i> | Bogláros röpök | <i>Caloptera</i> = szép szárnyú, elavult szóösszetétel; „röp” = szárny |
| <i>Calosoma rapax</i> | Ragadozó kecsély | <i>Calosoma</i> = szép testű, a „kecsély” elavult szóképzés |



2. ábra. Frivaldszky Imre 1840 körül

A magyar nevek olvasásakor elég sok szembetűnő nyelvi sajátságot figyelhetünk meg, amely az akkori nyelvhasználatnak felel meg. A kettágú faji neveket a tudományos nevek-nél is használatos formában alakították ki: először a nemzetség-, majd a fajnév. A fajokat nagyrészt a külső megjelenési formájuk, az életmódjuk vagy az élőhelyük alapján jelölték. A különböző fejlődési és viselkedési megfigyelések alapján jöhettek létre az olyan nevek, mint a *famász*, *taplász*, *virász*.

Az egyik legtermékenyebb rovartanászként számon tartott Csiki Ernő (születési neve: Dietl) a Magyar Nemzeti Múzeum Állattári Osztályának vezetőjeként jelentős számú példánnyal gyarapította a múzeum gyűjteményét. Csiki Ernő korának az egyik legképzettebb és legsokoldalúbb tudósa volt, aki az akkori állattan szinte minden megmozdulásában részt vett. Az Állattárnak a Baross utcai épületébe költöztetése is az ő nevéhez fűződik. Bár a rovarok számos csoportjával is foglalkozott, a fő szakterülete a bogarak alak- és rendszertana volt. Több bogárcsaládról is írt tanulmányt. Számos fajt és faj alatti rendszertani csoportot írt le. Bár fő művét, a *Die Käferfauna des Karpaten-Beckenset* német nyelven írta, ez a mai napig alpműnek számít a rovarászok köré-

ben. A szaknyelv kialakításában a Magyar Rovartani Lapok szerkesztőjeként és igen nagyszámú részlettanulmány szerzőjeként volt szerepe. Egyik ilyen fontos közleménye például a magyarországi *Morphocarabus* fajokról szóló tanulmánya, amelyben már törzsfajlódási szempontokat érvényesített, és a fajfogalom meghatározásában is a maga idejében korszerűnek számító alapokon állt. Az általa használt leíró szakszavak (például a szárnyfedő domborzatának jellemzésében használt *közterecske*) nagy része ma is használatos. Szintén jelentős munkája a Gutenberg-kiadású Magyar Brehm rovar-tani fejezeteinek szerkesztése és ezen belül a bogarakról szóló, 120 oldal terjedelmű rész megírása. A kötet számos ábrája, valamint az olvasmányos, de szakszerű ismertetések régen és ma is nagy népszerűséget biztosítottak a Magyar Brehm-sorozatoknak, olyannyira, hogy néhány éve utánnyomásos kiadására is sor került. Ebben a munkában összesen 53 bogárcsalád (amelyek a mai családfeosztásnak nem mindig felelnek meg) és jellegzetes fajai szerepelnek.

Mocsáry Sándor méltán híres a rovarászok köreiben. Állat-rovaratanásként dolgozott Frivaldszky János mellett a múzeum Állattárában. Főleg hártvászárnyúakkal (Hymenoptera) foglalkozott, 17 évig folyamatosan gyűjtött az egész ország területén. Több száz tudományos új fajt írt le. Munkásságáról Csiki Ernő így nyilatkozott:

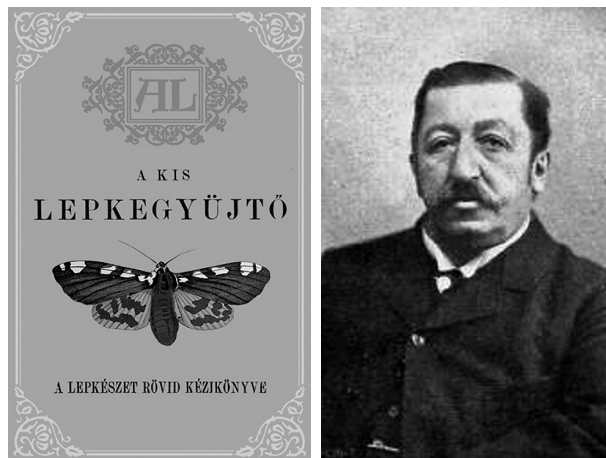
„...az ő lankadatlan buzgalomával sikerült elérnie, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum darázs- méh- és hangyagyűjteménye most már a világ legnagyobb természetrajzi múzeumainak hasonnemű gyűjteményeivel mind gazdaságra, mind tudományos értékre nézve bátran vetekedhetik, sőt egyes részeiben azokat jóval felül is múlja.”

Legjelentősebb, ma is elismeréssel emlegetett összefoglaló munkája tízévi tanulmányainak eredménye: *Földünk fémdarázsainak magánrajza. Monographia Chrysididarum orbis terrarum universi*. Budapest, 1889. Ebben a műben 733 fajnak a leírása szerepel latinul (az előszó nem latin nyelvű). Monográfiájáért 1882-ben elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Vitéz díját, majd 1884-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Tiszteletére a tudósok egy rovarnemzetséget és több mint 50 fajt neveztek el. (A *Mocsarya* növényevő darázs genusát F. W. Konow 1897-ben állította fel. *Mocsaryi* alakban 50-nél több rovarfaj neve viseli családi nevét.) 1900. április 4-én a tudományosság terén szerzett érdemeiért királyi tanácsosi címet nyert. 1910-ben megkapta a Ferenc József-rend tisztii keresztyét.

A rovarászati szaknyelv további jelentős alakja Emőkei Emich Gusztáv. Sokoldalú és nagy munkabírási ember volt, aki több területen is tevékenykedett. Felsőfokú tanulmányokat a fiumei haditengerészeti akadémián folytatott 1856-tól 1858-ig, majd 1859-től a lipcsei egyetemen tanult filozófiát és jogot. Hosszabb időt töltött Németországban, Olaszországban, Franciaországban, Angliában, Görögországban. A család frissen szerzett nemesi rangot (ekkor kapták az

Emőkei előnevet is), életmódjuk így különbözött a régi nemesi családokétól, hasznos tevékenységekben, tudományokban merültek el. Ifj. Emőkei Emich Gusztáv a józsefvárosi Palotanegyedben, a mai Horánszky utcában műemlék értékű pompás palotát építtetett, és amellet, hogy apja egészségének megrokkánása után átvette az Athenaeum nyomdát, és kitanulta a könyvészetet, volt országgyűlési képviselő, sőt lelkes botanikus és rovarász is.

Legjelentősebb rovar-tani műve egy alkalmazott rovar-tani alapmű volt: *A mező- és kertgazdaságra káros rovarok: A gazdasági rovar-tan kézikönyve*. (Függelékkel ellátta Jablonowski József). Budapest, Pallas, 1899. VI, 312: 4 t. (A földmivelségi m. kir. miniszter kiadványa; 6. sz.). Emellet kiváló entomológusként a magyar lepkészet történetében alakított maradandót, hasonló kiadásban újra kiadott, az 1868-as megjelenésű *A kis lepkegyűjtő*. A lepkészet rövid



3. ábra. Emich Gusztáv arcképe és híres munkájának borítója

kézikönyve különös tekintettel a Magyarországon s főleg Buda-Pest környékén előforduló lepkéfajokra és gyűjtésükre című munkájával. Ez kis terjedelmű könyv a magyar lepkészeti irodalom jelentős műve, még napjainkban is. Ebben a munkában ki van fejtve minden, amit a kiegyezés utáni Magyarországon egy kezdő lepkésznek tudnia kellett. A könyvben részletesen szó esik a lepkék fejlődési alakjairól, gyűjtésükről és a használatos segédeszközökről, a hernyók neveléséről és nem utolsósorban a kikészítési (preparálási) módszerekről, valamint számos lepkéfaj leírása is megtalálható benne. Bár azóta a gyűjtési és kikészítési módszer rohamos fejlődésnek indult, és kifinomultabbak a módszereink, de a cél hasonló: megismerni és feltérképezni a lepkék sokféleségét. Ezért a mű ismeretanyaga jó kiindulási alapot biztosít még ma is, így a több mint száz évvel ezelőtt leírtakat mindenképpen érdemes elolvasnia annak, aki érdeklődik a lepkészet iránt.

Emich stílusa, bár kissé körülményes, a mai olvasó számára is jól követhető. Ezt az alábbi, a lepkék általános leírásából vett idézet is jól mutatja:

„A legelső és legkisebb testrész a fej (*caput*, Kopf), a szájrészek és érzékszervek székhelye, mely rövid, hártvány nyak által van összekötve a torjival. A fej szélesebb, mint hosszú, két oldalán a két nagy, félgömb alakú szem van beillesztve.”

Jellemző az is, hogy mivel a rovartan művelői nálunk jelentős részben, legalábbis származásukat tekintve német ajkúak voltak (mint például az alább részletesebben tárgyalt Abafi-Aigner Lajos is), és német nyelvű szakirodalmat olvastak, a latin szakszavak mellett Emich mindenütt megadja a német szakkifejezéseket is. Munkájának további sajátága, hogy átveszi Frivaldszkytól a mai nyelvhasználat számára szokatlan, Bugát Pál nyelvújító munkájának hatására megalkotott szakkifejezéseket. Mindkettő jól látható az alábbi rövid idézetben:

„A lepkénél a szájrészek szívásra rendelvek, s így a rákonyok (*mandibulae*, Oberkiefer), melyek a hernyónál nagyon kifejtettek, ennél igen tökéletlenek. Az állkapcsok (*maxillae*, Unterkiefer), képezik a tulajdonképeni szívószervet, a pödörnyelvet (*lingua spiralis*, Saugrüssel, mely két csőalakú, szarus hártvába nyúló szállá hosszabbodik és nyugvás közben összetekercsölt.

A két pár falámok (*palpi*, Taster), szintén a szájrészekhez tartoznak, s a felső pár állkapocs falámoknak (*palpi maxillares*, Nebentaster), melyek az állkapocs mellett helyezvék, és az alsó pár ajkfalámoknak (*palpi labiales*, Taster), neveztetnek.”

Más lepkészek is nagyban kivették a részüket a rovarászati szaknyelv fejlesztéséből. A sokoldalú és művelt Abafi-Aigner Lajos Nagyjécsán született. Sokoldalúságát bizonyítja, hogy nemcsak irodalomtörténész és könyvszűz volt, hanem a magyar lepkészet legnagyobb alakjai közé tartozik mind a mai napig. Emellett ő volt a magyar szabadkőművesség történetírója is. Lepkészerkekben ma antikvár ritkaságszámba menő alapműve, a Magyarország lepkéi, tekintettel Európa többi országainak lepkefaunájára: A Berge-féle lepkékönyv képeivel címet kapta. A könyv a mai lepkészek számára is értékes, nyelvvezete nagyon hasonló a mai kifinomult nyelvhasználatához. Nevezéktana csak alig tér el a ma használatostól.

Ő és Uhryk Ferdinánd indították el és szerkesztették a Rovartani Lapokat, ez volt az első magyar rovarászati szakfolyóirat. A szerkesztést a továbbiakban Aigner mellett Csiki Ernő vette át. A folyóirat lehetőséget biztosított a kor rovarásznak arra, hogy munkájukat közzételve, a szélesebb közönség figyelmét is felkeltsék, bár az akkoriban közölt írások a mai szakfolyóiratok szigorú követelményeinek már nem felelnek meg. Abafi-Aigner írta egyik munkájában:

„...a szobába szorított bennünket az eső. Pedig szeretnénk mindnyájan künn kóborolni az erdőben, a buczkán, mely annyira magyar specialitás, hogy arra más nyelven alig van helyes kifejezés. Hiszen azért jöttünk, hogy ennek az ősi szűz talajnak, melyet eke-kapa még nem járt, állatvilágát tanulmányozzuk és megfigyeljük.”

Abafi-Aigner tudatosan törekedett a magyar nyelvű szaknyelv megalkotására és használatára. Egyúttal erősen bírálta Frivaldszky névalkotási módszerét, és ennek jelentős szerepe volt abban, hogy a Frivaldszky-féle nevek hamar feledésbe merültek. Az alábbi két hosszabb szemelvény (Abafi-Aigner 1904) világosan mutatják névalkotó törekvéseinek szellemét.

„Az irodalomban első volt Frivaldszky Imre, ki a lepke-nevek magyarosítását megkísérelte; de mint a Bugát-Helmeczy-féle irány követje, legnagyobb részt oly neveket hozott javaslatba, a melyek a magyar nyelv szellemével meg nem fértek s ennél fogva, kevés kivétellel nem is állhatnak meg. Frivaldszky nyomában haladt ifj. Emich Gusztáv (A kis lepkegyűjtő 1868) és a tankönyvek szerzői Paszlavszky József-ig, a ki Állattanában (1880) a felsorolt, sajnos, kevés lepkefajra elfogadható magyaros elnevezéseket használ. Erre törekszik Cserey Adolf (Lepkehatározó 1901.) és Ortway Tivadar (Pozsonymegye állatvilága 1902) is, de nem mindig szerencsével. Számos elnevezésüket azonban (esetleg módosítva) megtartandónak vélek.”

„Én ugyanis abból indulok ki, hogy a kezdőnek és laikusnak, – mert csak ennek lehet szüksége a magyar elnevezésre – könnyen elsajátítható magyaros s a mellett lehetőleg jellemző neveket nyújtsak, tekintettel az illető lepkefaj alakjára, színére, rajzolatára, életmódjára, hernyójára vagy tápláló növényére. Mindazonáltal érzem és tudom, hogy bár az eddig összeállított elnevezések egy része nem eléggé megfelelő és talán könnyen helyesebbel pótolható. S ez az, a miért járulok szaktársaim és a nyelvészek elé, mert egy nagy állatcsoport fajnevének megmagyarosítása bizonyára nemzeti ügy is.”

Abafi-Aigner munkájában a pillangófélék elnevezéseiben a ma is használtak mellett néhány különlegességet is találunk:

„Podalirius : kardospille, Machaon : császárpille. 2. Thais : tengeliczpillangók. Polyxena : farkasalma pillangó vagy kakastaréj. 3. Parnassius: Hattyú pillangók. Apolló: szemes hp., Mnemosyne kis hp.”

Ezeknél sokkal több maradt meg a tarkalepkék mai elnevezéseiben:

„Melitaea : tarkapillék, Maturna : díszes, Cynthia : felemás, aurinia : aranyos, Cinxia : mezei, Rhodopensis : balkáni, Phoebe : nagy, Didyma tüzes, Trivia : változó, Athalia : közönséges, Aurelia : reczés, Parthenie : hálós, Dictynna : kockás, Asteria : havasi tp. 6. Argynnis : ezüstpillék, Selene : közönséges, Euphrosyne : erdei, Pales : havasi, Dia : kis, Amathusia : szegéig, Hecate : barna, Jno : vak, Daphne : ibolyás e. p., Latonia : kis gyöngyház, Aglaja : nagy gyöngyház, Niobe : gyöngyös e. p. Adippe : gazdag, Laodice : keleti e. p. Paphia : királypalást, Pandora : zöld e. p.”

Abafi-Aigner alapos leírásokat közölt az általa vizsgált fajokról és változataikról. Ezt jól példázza az alábbi, stílusában is olvasmányos szemelvény, amely a sakktabla-lepkéről (*Melanargia galathea*) szól:

„Nagyobb az eltérés a többé-kevésbé kiterjedő fekete rajz tekintetében. Ez a kiterjedés számos esetben az összes rajzelemekre kihat, gyakran azonban a szegély fehér foltjai és holdjainak elnyomásában is nyilvánul. A nőstény fonákján a színezés a világos sárgásbarnától a kávésbarnaig változik, sötétebb barna (nem fekete) rajzzal, úgy hogy alul fekete rajzú fehér nőstény aránylag igen ritka. Gyakrabban jelenség az oly, valamivel később megjelenő nőstény, melynek alsó szárnya alul egyszínű fehér vagy halványárgás : az ab. leucomelas Esp.

Sötétebb példányok, melyeken a fekete szegélyek és sávok szélesebbek, a var. procida Hbst.-hez tartoznak, melynek rajza Fiúménál inkább feketés-barna, mint fekete Ez az alak északon ritkább, déli tájakon mind gyakoribbá válik, elannyira, hogy ott a törzsalakot szinte helyettesíti; különösen sötét példányok fordulnak elő Mehádiánál és Orsován.”

5. HATÁROZÓKÖNYVEK A SZAKNYELV SZOLGÁLATÁBAN

Dr. Cserey Adolf, az egri főreáliskola tanára, számos határozókönyvvel és egy módszertani szakkönyvvel gazdagította a magyar természettudományos szakirodalmat. Az egyik legismertebb műve a Bogárhatározó, vagyis hazánkban gyakrabban előforduló bogárnemeknek és a gyakori valamint monotyp fajoknak megismerésére szolgáló útmutató. A továbbiakban még számos hasonlóan bíralt határozókönyvet is írt, például: Lepkehatározó. A műveket főleg a tanuló ifjúság részére készítette. Csiki Ernő a Rovartani Lapokban megjelent írásában az alábbiak szerint vélekedett a bogárhatározóról:

„Ugyan nem szorosán vett szakmunka, mindazonáltal részletesebben foglalkozunk vele e helyen, hiszen csak harmadik kísérlet e téren. Tudtommal eddig csak Török Péter és Pachinger Alajos próbálkoztak meg a tanulóifjúság kezébe való bogárhatározó megírásával. Török Péter könyve csak a magyarországi bogárnemekre terjed ki, de azoknak is alig a felét vette fel, különben sem mondható nagyon sikerültnek. Pachinger Alajos a Kolozsvár környékén található bogarak meghatározására állította össze művét, már a fajokat is felveszi, de vannak ezek között olyan külföldi fajok is, melyeknek előfordulása Magyarországon ki van zárva, a kulcsok meg nem felelnek, egyáltalában komolyan sem vehető.”

„Cserey bogárhatározója ezeknél mindenesetre sokkal jobb és teljesebb is. Magyarország faunájából ezideig mintegy 1250 nembe tartozó 7200 faj és fajváltozat ismeretes, Cserey ezekből 933 nemet, és a fajoknak körülbelül egyharmadát vette fel. A fajok közül a leggyakoribb

vagy legjellemzőbbek vannak felvéve. A könyv részei a következők: 1.) Bevezető, 2.) I. Tábla a bogárcsaládok meghatározására, 3.) II. tábla a bogárnemek s egyes gyakrabban elforduló fajok meghatározására, 4.) a képek jegyzéke és 5.) tartalomjegyzék. A bevezetőben szerző röviden összefoglalja a bogarak terminológiájára vonatkozó tudnivalókat, majd áttér az első táblázatban a bogárcsaládok meghatározására, összeállítván egy kulcsot a 75 család részére. A családok latin nevein kívül a magyar elnevezéseik is megvannak, ezek ugyan nem mind kifogástalanok, de sok jó is van közöttük; egy némelyik név fordítása nem sikerült vagy nem adja helyesen vissza az eredeti jelentésüket; ilyenek pl. Ciciudclidae = Homokbogarak, Dryopidae = Horgasbogarak, Sphaeriidae = Gömböcsganéjturók, Scarabaeidae = Ganéjturók (nem alkalmazható az egész családra!), Kitidfilidae = Díszbogarak, Melandryidae = Gyászbogarak, Chrysomelidae = Aranyosbogarak”.

Hosszú idő után jelentős változást hozott, hogy 1950-ben megjelent az első átfogó, kétkötetes Állathatározó magyar nyelven, Móczár László szerkesztésében, amelyben a magyar állatvilág 6000 legjellegzetesebb képviselőit mutatták be. Móczár László, aki ebben az időben a Természettudományi Múzeum munkatársa, később a Szegei Tudományegyetem tanára volt (ma professor emeritus, és 100 éves életkorával a magyar zoológia doyenje) hatalmas munkát végzett a neves szerzőkből álló csapat (így például Dudich Endre professzor, Kaszab Zoltán későbbi múzeumi főigazgató) munkájának összehangolásával. E munka óriási hiányt pótol, mivel megjelenése előtt a magyar természettudományos szakirodalom sajnálatos módon nélkülözötte a hasonló kiadványokat. Az igényt jelzi, hogy a munka bővített és korszerűsített kiadása az előző kiadás után 18 évvel jelent meg. Bár időközben már megjelent a teljes magyar faunát ismertetni szándékozó Magyarország Állatvilága című sorozat több kötete, utóbbi ennek ellenére nem pótolhatta az új kiadás szükségességét. Az új kiadásban már megnövekedt a tárgyalt fajok számát, és korszerűsítették a mű nevezéktanát. Az így elkészült kétkötetes munka, a mai rovarászszakirodalom hiánypótló műve, emiatt gyakran használják egyetemi segédkönyvként is. Az írás a mai szaknyelvi kifejezőmód szabályainak megfelelően íródott, nyelvezete nem tér el a mai nyelvhasználati gyakorlattól.

A méltán elismert, az MTA Eötvös József-koszorújával kitüntetett zoológus, Gozmány László legismertebb, nemzetközileg is komoly elismerést kapott munkája a kétkötetes hétnyelvű állatnévszótár. Ebben a műben – klasszikus műveltségének és rendkívül széles nyelvismeretének köszönhetően – latinul, németül, angolul, franciául, spanyolul, oroszul és nem utolsósorban magyarul is megadta az állatok neveit. Megemlítenéd, hogy számos népi elnevezés is szerepel a kiadványban. Ahhoz, hogy a mű elkészüljön, a szerzőnek több ezer könyvet és különlenyomatot kellett áttanulmányoznia, és ez közel 40 évig tartott. Mind a mai napig nem született hasonló mű, sem Magyarországon, sem a világ többi részén.

6. A SZAKNYELV FEJLŐDÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI A XXI.

SZÁZADBAN A rovarászati szaknyelv jelentősége a XXI. században sem csökken, sőt a biológiai sokféleség kutatásának és védelmének fontossága révén inkább még fokozódik. Fontossá válik a rovar-tani ismeretterjesztés is, hiszen a Földünkön élő állatfajok mintegy kétharmada rovar, és gazdasági jelentőségük az éghajlatváltozással csak növekedhet a pusztító fajok megjelenése és elszaporodása révén. Ezért fontos, hogy egyrészt a szakemberek korszerű és egységes szaknyelvet, szakkifejezéseket és magyar állattani nevezéktant használjanak, de az is lényeges, hogy ez az ismeretterjesztésben, sőt akár a mindennapi sajtóban is érvényesüljön. Emellett figyelni kell a nemzetközi szakirodalomban újonnan megjelenő szakkifejezéseket, és meg kell találni a helyes arányt a magyaros formában átvett és a magyar nyelv szellemében újonnan megalkotott szakkifejezések között. Fontos küldetése van ebben a tekintetben a köz- és a felsőoktatásnak is, az általános iskolai tananyagok nyelvhasználatától kezdve a szakirányú képzésekig mindenütt. Fontos, hogy a szak- és ismeretterjesztő könyvkiadásban és folyóiratokban is törekedjünk a magyar szakkifejezések használatára, hiszen ismert, hogy a tudományok alapjait mindenki a saját anyanyelvén sajátíthatja el a leghatékonyabban.

7. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS Szeretnék köszönetet mondani Varga Zoltán professzor úrnak, aki alapos javításával és hasznos tanácsokkal segítette a munka elkészítését. Köszönet illeti Rákosi László professzor urat, aki hasznos irodalmi

forrásokat bocsájtott a rendelkezésemre. A munka elkészítéséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a Campus Hungary mobilitási ösztöndíja. A végső forma elkészítéséhez a Collegium Talentum program is hozzájárult.

IRODALOM

- Abafi A. L. 1904. A lepkék magyar elnevezése I. *Rovartani Lapok* XI: 83–86.
- Abafi A. L. 1904. A hazai Melanargiák. *Rovartani Lapok* XI: 1–4.
- Abafi A. L. 1907. *Magyarország lepkéi, tekintettel Európa többi országaibanak lepkéfaunájára: A Berge-féle lepkékönyv képeivel.* A Berge-féle lepkékönyv nyolczadik kiadása alapján. Természettudományi Könyvkiadó Váll. Budapest.
- Bálint Zs. – id. Frivaldszky J. 2009. *A Magyar Parnasszuson. Frivaldszky Imre (1799–1870) a természet kutatója.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest.
- Csiki E. 1902. A legújabb magyar bogárhatározóról. *Rovartani Lapok* IV: 82–85.
- Daday J. 1894. *Rovartani Műszótár. A leíró rovar-tan legfontosabb műszavainak foglalatja.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- Emich G. 1868. *A kis lepkegyűjtő. A lepkészet rövid kézikönyve különös tekintettel a Magyarországon s főleg Buda-Pest környékén előforduló lepké-fajokra és gyűjtésökre.* Pest.
- Móczár L. 1969. *Állathatározó I–II.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Muhi B.: *Szubjektív gondolatok a szaknyelvről.* www.kutdiak.hu/56-4345.php. Letöltve: 2012. 07. 19.
- Varga, Z. 2001. A magyar zoológia múltja, jelene és perspektívái. In: *Közgyűlési Előadások. Biológiai Tudományok Osztálya* (2000. november), Budapest, 413–431.